

הרב יואל פרידמן

תרומות ומעשרות בצמה הגדל בעציץ

שאלה

אדם מגדל תבלינים למאכל או ירקות בעציץ שבמרפסת המקורה שבביתו. הנוף של הצמח יוצא אל מחוץ למרפסת - מה דין התבלינים והירקות? האם חייבים בתרומות מעשרות?

תשובה

פירות או צמחים למאכל שגדלים בעציץ שאינו נקוב חייבים בתרומות ומעשרות, ומפרישים עליהם בברכה.¹ לעומת זאת אם הצמחים גדלים בבית, יש להפריש ללא ברכה, כי נחלקו הרמב"ם והראב"ד אם בית וחצר חייבים במעשרות אם לאו. לדעת הרמב"ם חייב, ולדעת הראב"ד - פטור,² ולכן ספק ברכות - להקל.³ השאלה היא אם הדין שונה מכיוון שהנוף נוטה לחוץ, ושוב נמצא שהצמח גדל במקום שאינו מקורה, ואין דינו כדין גדל בבית.

נאמר במשנה (מעשרות פ"ג מ"י):

תאנה שהיא עומדת בחצר ונוטה לגנה אוכל כדרכו פטור עומדת בגנה ונוטה לחצר אוכל אחת אחת פטור ואם צירף חייב עומדת בארץ ונוטה לחוצה לארץ בחוצה לארץ ונוטה לארץ הכל הולך אחר העקר...

ברישא של המשנה הולכים אחר הנוף, ולכן אם הנוף נוטה לחצר, יש לאכול את הפירות 'אחת אחת' כדין החצר,⁴ ואילו כשהנוף נוטה לחוץ, דינו כדין הגינה,⁵ ופטורים מתרומות ומעשרות. לעומת זאת בסיפא נאמר שאנו הולכים אחר העיקר (שורש וגזע) של הצמח. לכן אם העיקר גדל במקום חיוב בארץ ישראל, חייב, ואם גדל בחוץ לארץ - פטור. מה ההבדל בין הרישא לסיפא? ההבדל הוא שהרישא עוסקת בדין קביעות למעשר, ואין

1. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה הט"ו, הט"ז, שכן גזרו אינו נקוב אטו נקוב.
2. רמב"ם וראב"ד, הל' מעשר פ"א ה"י.
3. דרך אמונה, הל' מעשר שם, וציון ההלכה צט.
4. ר' רמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"י; שם פ"ד ה"ח-ה"י.
5. ר' רמב"ם, שם, פ"ד ה"ד; שם הט"ז.

קביעות למעשר כשהצמח עודו מחובר.⁶ לכן החיוב תלוי במקום שבו קטפו את הפירות. אם הנוף נטה לחצר וממילא קטפנו אותם שם, הפירות נקבעו למעשר כדין חצר, ומותר לאכול רק 'אחת אחת'. אך אם הנוף נטה לחוץ - אין קביעות למעשר, ולכן פטור. בסיפא של המשנה השאלה היא אם הצמח גדל במקום חיוב או במקום פטור, ולכן הקובע הוא עיקר הצמח.

בנד"ד הצמח גדל בעציץ במקום מקורה ונופו נוטה לחוץ - והשאלה היא אם הצמח גדל במקום חיוב ולא שאלה של קביעות למעשר, ולכן הקובע הוא המקום שבו מצויים הגזע והשורש: האם במקום חיוב או במקום פטור. לפי"ז צריך היה להיות שיפריש תרומות ומעשרות ללא ברכה, כיוון שהגזע במקום מקורה, אעפ"י שנופו נוטה אל מחוץ למרפסת. אלא שמה שנכון בנוגע לצמח הגדל בקרקע, שכדי לקבוע אם הצמח גדל במקום חיוב - הגזע הוא הקובע ולא הנוף, אינו בהכרח נכון לגבי צמח הגדל בעציץ, כיוון שבעניין עציץ למדנו את ההפך. מבואר בגמרא גיטין כב ע"א, לדעת רבא שאפילו אם העציץ נקוב והוא מצוי בארץ ישראל, אך הוא לא השתרש באדמת ארץ ישראל - במקרה זה קובע הנוף, ואם הנוף נוטה לחוץ לארץ - הריהו פטור מתרומות ומעשרות. הסברה היא שכיוון שהצמח לא השתרש בארץ ישראל - העיקר הוא יניקת הצמח של הנוף, וכיוון שהנוף נוטה לחוצה לארץ - פטור מתרומות ומעשרות. וכתבו בעלי התוספות⁷ שבעציץ שאינו נקוב - הנוף מחבר ומחייב במעשרות אם הנוף נמצא במקום חיוב. כלומר לדעתם גם אם העציץ נקוב והצמח לא השתרש וגם אם העציץ אינו נקוב - בכל מקרה הנוף הוא הקובע. ואף הרמב"ם ייתכן שסובר כך כדלהלן. הרמב"ם פסק כרבא שאם העציץ נקוב ולא השתרש והוא מצוי בארץ ישראל, אך נופו - בחוץ לארץ, פטור מתרומות ומעשרות, כי הולכים אחר הנוף. וזו לשון הרמב"ם (הל' תרומות פ"א הכ"ד-כ"ה):

[כד] אילן שעומד בחוצה לארץ ונופו נוטה לארץ, או עומד בארץ ונופו נוטה לחוצה לארץ הכל הולך אחר העיקר... [כה] עציץ נקוב שהיה בו זרע שלא השריש והיה עיקרו בארץ ונופו חוצה לארץ הולכים אחר הנוף.

ומסתבר שאם בעציץ נקוב שלא השתרש הולכים בתר הנוף, בוודאי הוא הדין בעציץ שאינו נקוב וכדלעיל. ולפי"ז בנד"ד שהעציץ עומד במרפסת (כדין אינו נקוב) המקורה אך לא השתרש שם, והנוף יוצא למקום שאינו מקורה, חייב בתרומות ומעשרות בברכה.⁸ אלא שהפרשנים נחלקו בהסברת הרמב"ם. יש אומרים כנ"ל שלדעת הרמב"ם קובע הנוף גם אם העציץ נקוב כשעדיין לא השתרש וגם אם העציץ אינו נקוב,⁹ אך יש אומרים שהרמב"ם פסק שהנוף קובע רק בעציץ נקוב כשלא השתרש, אך בעציץ שאינו נקוב

6. ראה משנה ראשונה, מעשרות פ"ג מ"י, ד"ה ונוטה; וכעין זה במהר"י קורקוס, לרמב"ם הל' מעשר פ"ד הט"ז.
7. עי' ר"ש, עוקצין פ"ב מ"י; תוספות ותוספות הרא"ש, גיטין כב ע"א ד"ה בתר נקבו; תוס' הרא"ש, חולין קכח ע"א ד"ה קישות.
8. ברמב"ם שם, הדוגמה היא שהעציץ עומד בא"י ונופו נוטה לחו"ל, אך בערוך השלחן, הל' תרומות סי' נז סעי' יב כתב שבוודאי במקרה ההפוך, שהנוף בא"י - חייב.
9. ר' רמב"ם, הל' טומאת אוכלין פ"ב ה"ט; כסף משנה, לרמב"ם שם, עפ"י התוספתא עוקצין פ"ב ה"ח.

קובע העיקר. וכך כתב הגרש"ז אויערבאך במעדני ארץ,¹⁰ וסברתו היא שהולכים אחר הנוף רק כאשר העציץ נקוב ובגינו הצמח נחשב מחובר, כי אומנם הוא לא השתרש ולכן אינו כמחובר במקום העציץ, אך מועילה היניקה המועטה של הנוף כדי להחשיבו כמחובר במקום הנוף.¹¹ ואולם במקרה שהצמח אינו מחובר כלל, כי הוא בעציץ שאינו נקוב, לא יועיל הנוף כדי להחשיבו כמחובר במקום הנוף.

מסקנה

נראה שבמקרה דנו, שהעציץ מצוי במרפסת מקורה על רצפת שיש או מרצפות ונחשב עציץ שאינו נקוב, והנוף נוטה החוצה - אפשר להפריש בברכה, שכן כאמור דעת רוב הראשונים שבמקרה זה הנוף קובע,¹² וייתכן שגם הרמב"ם מסכים לכך.¹³ לכך יש להוסיף שלדעת הרמב"ם גם פירות שגדלים במצע מנותק בבית או בכל מקום מקורה - חייבים בתרומות ומעשרות בברכה, כי עציץ שאינו נקוב חייב מדרבנן¹⁴ ואף בית חייב כדין חצר.¹⁵ ורק אנו, בעקבות הגרש"ז אוירבך, נקטנו שבמקרה זה אין לברך, ויש לחשוש לשיטת הראב"ד שסובר שהגדל בבית פטור מתרו"מ.¹⁶ אך בנד"ד הראב"ד עצמו סובר שעציץ שאינו נקוב העומד במקום פטור והנוף נוטה למקום חיוב - חייב בתרומות ומעשרות.¹⁷

10. מעדני ארץ, לרמב"ם שם; ור' עוד מים חיים, גיטין כב ע"א; חסדי דוד, לתוספתא שם, אליבא דהרמב"ם; תורת הארץ (קליערס), ח"ב פ"ה אות ע-ע.
11. הגרש"ז אויערבאך מסביר כך אליבא דהרמב"ם, כיוון שהרמב"ם בפיה"מ, עוקצין פ"ב מ"י, וכן בס' היד, הל' טומאת אוכלין, פ"ב ה"ט, מסביר את המשנה במקרה של עציץ נקוב. והגרש"ז אויערבאך טוען שהרמב"ם לשיטתו שסובר שעציץ שמונח ע"ג יתדות אינו נחשב מחובר (רמב"ם, הל' שבת פ"ח ה"ד) אינו יכול להחשיב את הצמח כמחובר בגלל נוף הצמח שמעל לקרקע. והראב"ד, שם הל' טומאת אוכלין, חולק וסובר שהמשנה מדברת על עציץ שאינו נקוב, והצמח נחשב מחובר בגלל הנוף.
12. כך היא מסקנת המשנה למלך, הל' ביכורים פ"ב ה"ט, על פי רש"י; ראב"ד ר"ש ובעלי התוספות על פי התוספתא שם; ועי' חזו"א, ערלה סי' א ס"ק טז אות ח.
13. כדברי הכסף משנה, שם.
14. רמב"ם, הל' תרומות פ"ה הי"ד-ה"ט; שם פ"ג ה"ג.
15. ר' רמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"י.
16. הלכות הארץ, עמ' 39 סעי' ב על פי מנחת שלמה א, עמ' קצז.
17. אומנם צ"ע אם אזלי' לגמרי בתר הנוף וגם מה שגדל בתוך הבית חייב, או שמא יש לחלק שהנוף קובע רק לגבי מה שגדל בחוץ; עי' במשנה למלך, שם; תורת הארץ, שם אות אות עג; עץ הדר השלם, עמ' לא.